

28 жовтня в Україні відзначається День визволення України від фашистських загарбників. Загальнонаціональне святкування цього дня запровадив Президент України Віктор Ющенко своїм указом від 21 жовтня 2009 року. Встановлення цього свята спрямоване на всенародне прославлення воїнів-переможців, вшанування мільйонів полеглих за визволення української землі представників усіх національностей, співвітчизників, які загинули на окупованій території, у концтаборах, на фашистській каторзі.

Саме в цей день у 1944 році було покладено край поневолення території України нацистами та злочинами, які вони вчиняли. Протягом визволення України з січня 1943 по жовтень 1944 року на території України радянськими військами проведено 15 наступальних операцій, з них 11 стратегічних та чотири фронтових. Найважливішими з них були: Воронежсько-Харківська (13 січня – 3 березня 1943 р.), Донбаська (13 серпня – 22 вересня 1943 р.), Чернігівсько-Полтавська (26 серпня – 30 вересня 1943 р.), Корсунь-Шевченківська (24 грудня 1943 – 17 лютого 1944 р.), Львівсько-Сандомирська (13 липня – 29 серпня 1944 р.). Своєю метою була Україну досягла в період з осені 1943 по осінь 1944 року. Саме на території України в цей період була зосереджена приблизно половина Червоної армії.

Завершила визволення України Карпатська операція, яка розпочалася 9 вересня 1944 р. наступом 1-ї Гвардійської армії. 27 жовтня 1944 р. було звільнено Ужгород, а 28 жовтня радянські війська вийшли на нинішній кордон України.

За підрахунками істориків, у ході військових дій на території України загинуло близько 3 000 000 радянських воїнів, понад 2 000 000 українців було вивезено для примусової праці до Німеччини під час окупації. Повністю або частково було зруйновано понад 700 міст і 28 тисяч сіл, близько 10 мільйонів людей залишилися без даху над головою, знищено понад 16 тисяч промислових підприємств.

Втеча з Собібору

Чотирнадцятого жовтня 1943 року в'язні нацистського табору смерті Собібор, розташованого на території Польщі, роззброїли охорону і вирвалися на волю. Подібні спроби робилися і в інших концтаборах, але повстання в Собіборі виявилось єдиним за історію Другої світової війни, якому супроводжував успіх. Повстання було організоване групою радянських військовополонених, очолював його лейтенант Олександр Аронович Печерський. Не в силах пережити таку ганьбу, нацистське командування ліквідувало табір і звиняло його із землі.

Після війни подвиг приречених чомусь був забутий. Що таке Собібор? Назва цього табору не на слуху. Тим часом він стоїть в одному ряду з такими сумнозвісними „фабриками смерті“, як Освенцім, Бухенвальд, Заксенхаузен, Трєблінка, Равенсбрюк... За півтора роки існування там було знищено 250 тисяч осіб, здебільшого євреїв – з Польщі, Франції, Австрії, Чехословаччини, Голландії та Радянського Союзу. Завдяки втечі, багато в'язнів змогли вирватися і розповісти про те, як працювала ця жахлива машина знищення.

Більшість тих, хто прибував до Собібору, вбивали відразу. Їм пропонували прийняти душу перед відправкою до іншого табору – трудового. Чоловіків та жінок поділяли, діти йшли з жінками. Жертвам наказували роздягнутися і здати цінні речі. Одяг, взуття та багаж сортували та відправляли до Німеччини. Жнок та дітей перед стратою стригли – з їхнього волосся робилися матраци та сідала.

Обіцяні душові виявлялися газовими камерами – туди заштовхували до 800 людей. Потім подавався чадний газ. Через 20–30 хвилин усі були мертві. Подана газу припинялася, підлога механічно розсувалася, і трупи падали до підвалу. Там ув'язнені з робочої команди виривали у мертвих золоті зуби, звалювали трупи на вагонетки, вивозили в ліс і скидали у величезний рів. Людей, котрі займалися цією роботою, періодично розстрілювали. Вся процедура від прибуття до похорон займала дві-три години.

У вересні 1943 року до Собібору доставили велику партію радянських військовополонених. Однак німці не взяли до уваги, що це не звичайна група ув'язнених євреїв, а бійці і командири Червоної армії, які пройшли професійну військову підготовку, вміли поводитися зі зброєю, були знайомі зі схемами установки мінних полів, а головне – пізнали смак перемоги над ворогом. Крім того, новачки знали про наближення до кордонів Польщі частин Червоної армії і про те, що неподалік за річкою Буг знаходяться партизанські загони, до яких можна пробитися.

Керівником групи з підготовки повстання став лейтенант Олександр Печерський, який потрапив у полон під Вязьмою. Ростовчанин, до війни – музикант, грав, як водиться, на скрипці, пішов добровольцем на фронт. Як згадували колишні в'язні, він умів захопити, був хорошим оратором і володів незвичайними організаторськими здібностями. Печерський вийшов на міжнародну підпільну групу, що діяла в таборі, під керівництвом Леона Фельдхендлера, сина польського рабина, і запропонував їм план повстання, де все було продумано до дрібниць. Ідею підтримала більшість в'язнів. Підпільники обрали Печерського керівником, а Леон став його заступником. Учасник повстання поляк Томас Блатт згадував: „Ми знали, що знаходимося в таборі знищення і що наше майбутнє – смерть... Тільки запеклі дії можуть припинити наші страждання і, можливо, дадуть нам шанс на порятунок. І наша воля до опору зростала і міцніла. Ми вважали за краще померти від кулі, ніж від газу“.

Олександр Печерський пропонував поодинокі заманити озброєних есеївців у майстерні, на склади і там безшумно знищити. Оволодіти зброєю, обробити телефонний зв'язок і вирватися з табору в навколишні ліси до партизан. Він передбачив безліч деталей: виготовив і роздав ножі, добув сокирку, заточив лопати, щоб перерубати ними дротяні загорождення, вивів з ладу кілька автомобілів і бронемашину біля офіцерського будиночка. Була організована і спецгрупа для нападу на склад зі зброєю.

І в них вийшло. Не все, але вийшло! На штурм пішло понад 400 людей. Вони рвонули до лісу мінним полем під кулеметним вогнем. Близько сотні було вбито або підірвалися на мінах. Німці організували масове прочищення лісу та найближчих сіл. Ще приблизно півтори сотні втікачів протягом тижня було спіймано і вбито спеціальними зондеркомандами, багатьох видали польські селяни. Але решта здобули свободу. За різними даними, це 150–170 осіб.

Частина колишніх в'язнів під керівництвом Печерського спромоглася переправитися через Буг і з'єднатися з партизанами. Близько 50-ти чоловік, у тому числі і Печерський, після підходу частин Червоної армії продовжили воювати.

Німці були розлючені зухвалістю повстання. За особистим наказом Гімлера концтабір Собібор був стертий з землі. Німці розібрали всі будівлі, зорали величезну територію тракторами і засадили її деревами, щоб знищити будь-яке нагадування про поразку від беззбройних. Треба сказати, що 130 в'язнів не взяли участь у повстанні, побоюючись, мабуть, що буде ще гірше. Однак надії на те, що німці оцінять лояльність, не виправдалися: їх розстріляли.

Олександр Аронович Печерський дожив до Перемоги. Потім йому, правда, задали полон. Знову табір, але вже радянський, наступна реабілітація... Помер він 1990 року. Ім'я його практично не відоме. Проте в ізраїльському місті Цфат іменем Печерського названо вулицю.

Віктор СОКИРКО.

РАЗОМ НАЄИНАЄМ

Щомісячна газета Черкаського обласного благодійного єврейського фонду „Турбота поколінь – Хесед Дорот“
Видається з грудня 2000 року.

Елул – Тішрей 5785 жовтень 2024

№10(274)

„Кришталева ніч“

Дев'ятого листопада у всьому світі відзначають Міжнародний день проти фашизму, расизму та антисемітизму. Він був встановлений за ініціативою Міжнародної мережі проти расизму UNITED, що об'єднує понад 500 організацій із 49 країн. В ніч з 9 на 10 листопада 1938 року почався масовий єврейський погром у Німеччині, який отримав назву „Кришталевої Ночі“, або „Ночі розбитих вітрин“. Ці події започаткували Голокост – масове насильство щодо єврейського народу, яке призвело до загибелі понад 6 000 000 євреїв.

„Кришталева ніч“ – це перша масова акція прямого фізичного насильства по відношенню до євреїв на території Німеччини, анексованої Австрії та Судетської області Чехословаччини, незадовго до цього окупованої німецькими військами. Спровокована головним чином керівниками нацистської партії, членами СА (Sturmabteilungen: буквально „Загони нападу“, відомі як „штурмові загони“) та гітлерівською молодіжною організацією. „Кришталева ніч“ отримала свою назву від осколків скла, що покрили вулиці Німеччини внаслідок погромів. Це були уламки розбитих вікон синагог, будинків, магазинів та приватних установ, що належали євреям, розкраденим і зруйнованим під час цього насильства.

Згодом німецькі керівники оголосили, що „Кришталева ніч“ була спонтанним вибухом громадськості у відповідь на вбивство Ернста фон Рата, секретаря німецького посольства в Парижі. Гершель Гріншпан, 17-річний єврей із Польщі, вистрілював у дипломата 7 листопада 1938 року. За кілька днів до цього німецька влада виселила тисячі польських євреїв, які проживали в Німеччині, з території рейху. Гріншпан дізнався, що його батьки, жителі Німеччини з 1911 року, опинилися серед них. Отримавши відмову на в'їзд у Польщу, батьки Гріншпана разом з іншими євреями, депортованими з Німеччини, опинилися в таборі для біженців біля міста Збоншин, що на польсько-німецькому кордоні. Гріншпан, який перебував у цей час нелегально в Парижі, зневірився, очевидно, шукав шляхи помсти за те, що сталося. Він увійшов до німецького посольства і вистрілював у дипломатичного представника, призначеного вести його справу.

Фон Рат помер 9 листопада 1938 року, за два дні після замаху. Так сталося, що цей день збігся з річницею „Півного путчу“, що відбувся у 1923 році та відзначений як знаменний день у календарі націонал-соціалістів. Керівництво партії нацистів, яке зібралось в Мюнхені на урочисту церемонію, вирішило використати цей випадок як привід для початку антисемітського свавілля. Міністр пропаганди Йозеф Геббельс, головний ідеолог погрому, оголосив нацистській „старій гвардії“, що „світове єврейство“ влаштує змову з метою скоєння заклоту, „фюрер вирішив, що... виступи не повинні бути підготовлені або організовані партією, але до якого б ступеня не дійшло їхнє свавілля, їм не перешкоджатимуть“.

Слова Геббельса були сприйняті як команда розпочати погром. Після його промови присутні на урочистості керівники регіональних нацистських організацій розробили інструкції для своїх відділень на місцях. Насильство почалося в різних частинах рейху пізно ввечері 9-го та рано вранці 10-го листопада. О 1 годині 20 хвилин ночі Рейнхард Гейдріх, будучи начальником поліції безпеки, надіслав до поліцейських управлінь та дільниць, а також керівникам СА термінову телеграму, що містить розпорядження з приводу майбутнього бунту. Відділення СА і гітлерюгента по всій анексованій Німеччиною території руйнували єврейські дома та приватні підприємства, члени багатьох підрозділів перевдягалися в цивільний одяг, щоб підтримати вигадки нібито заворушення були „реакцією обуреної громадськості“. Незважаючи на явну виражену стихійність насильства і місцевий відтінок, який набули погроми у різних регіонах рейху, керівництвом до дії були спеціальні інструкції Гейдріха, які попереджали про те, щоб „стихийні“ бунти не торкнулися життя чи майна неєврейських громадян. Іноземці (навіть євреї!) не мали стати жертвами насильства. Наказувалося також напередодні варварської руйнації синагог та інших володінь єврейських громад вивезти з них усі архіви і передати їх Службі безпеки (СД). Крім того, було наказано керівництву поліції заарештувати стільки євреїв, скільки могли вмістити місцеві в'язниці, головним чином інтерес викликали молоді здорові чоловіки.

Сотні синагог на території Німеччини та Австрії були спалені тієї ночі на очах у всіх, включаючи пожежників, яким було наказано втручатися тільки у разі загрози поширення пожежі на будівлі, які були розташовані поруч із синагогами. СА та члени організації гітлерюгента пограбували та розбили вітрини приблизно 7 500 магазинів, що належали євреям, було зруйновано та спалено 267 синагог. У багатьох районах єврейські цвинтарі стали особливим об'єктом наруги. Серйозні руйнації зазнали Берлін і Відень – міста, де проживали дві найбільш численні єврейські громади Німеччини. Натопти солдатів СА тинялися вулицями, нападаючи на єврейські будинки і піддаючи євреїв публічному приниженню. Хоча вбивство не згадувалося у наказах, у ніч із 9 на 10 листопада 91 єврей був вбитий. Поліцією було зареєстровано велику кількість з'валтувань та самогубств. Загальні збитки від погромів склали 25 млн. рейхсмарок, з яких близько 5 млн. припало на розбиті вітрини.

В міру поширення погрому відділення СС і гестапо (таємної державної поліції), дотримуючись інструкцій Гейдріха, заарештували близько 30 000 єврейських чоловіків і згодом відправили їх в Дахау, Бухенвальд, Заксенхаузен та інші концентраційні табори. Безперечно, „Кришталева ніч“ була першим кроком до масового ув'язнення євреїв у в'язниці, підставою для якого була лише їхня національна приналежність. Сотні померли в ув'язненні в результаті жорстокого поводження. Більшість ув'язнених було звільнено через три місяці за умови, що вони залишають Німеччину. Безсумнівно, події „Ночі розбитих вітрин“ послужили поштовхом для еміграції євреїв з Німеччини в наступні місяці.

Відразу після погрому, багато німецьких лідерів, таких як Герман Геринг, розкритикували дані, що надійшли до них, про значні матеріальні втрати, понесені внаслідок антисемітських хвилювань. При цьому вони зазначили, що якщо не їхні зусилля, то німецькі страхові компанії, а не євреї-підприємці мали б відшкодувати збитки. Тим не менш, Геринг та інші керівники партії вирішили скористатися можливістю і ввести певні заходи для усунення євреїв, а також передбачуваного єврейського впливу на економічні сфери Німеччини. Німецький уряд зробив негайну заяву про те, що „ці євреї“ самі винні у погромі та наклали штрафні санкції у кількості 1 мільярд рейхсмарок (близько 400 мільйонів американських доларів за курсом 1938 р.) на німецьку єврейську громаду. Уряд рейху конфіскував всі страхові виплати тим євреям, чий приватний підприємства або будинки були розграбовані або зруйновані, тим самим змушуючи єврейських підприємців самим нести відповідальність за витрати на відновлення.

У наступні тижні керівники Німеччини оприлюднили масу законів і постанов, розроблених з метою позбавлення євреїв майна та засобів до існування. Багато з цих законів нав'язували політику „арізації“ – передачу єврейських промислових підприємств та майна у „арійське“ володіння, як правило, за копійчану ціну. Далі законодавство заборонило євреям, які вже не мали права працювати на державних підприємствах, застосовувати свої професійні знання у приватному секторі та шукало подальші шляхи витіснення євреїв із життя суспільства. Німецьке керівництво виключило єврейських дітей із німецьких шкіл. Євреї Німеччини втратили можливість мати водійські права та володіти автомобілями. На додаток до цього, закон вніс обмеження користування громадським транспортом. Євреї більше не допускалися до „німецьких“ театрів, кінотеатрів та концертних залів.

Події „Кришталевої ночі“ означали один із найважливіших поворотних моментів націонал-соціалістичної антисемітської політики. Історики відзначають, що після погрому здійснення антиєврейської політики стало інтенсивно концентруватися в руках СС. Більше того, пасивність, з якою німецьке населення віднеслося до погрому, стало сигналом для нацистського режиму, що означало готовність німецького суспільства до більш радикальних кроків. Нацистський режим розширив і вкоренив заходи, спрямовані на витіснення євреїв з німецької економіки та соціального життя на найближчі роки, поступово просуваючись до політики насильницької еміграції, а зрештою до реалізації плану „Німеччина „вільна від євреїв“ шляхом депортації всього єврейського населення „на схід“. Таким чином, „Кришталева ніч“ є істотним переломом у переслідуванні євреїв нацистською Німеччиною, кульмінацією якого стало прагнення до фізичного знищення всіх євреїв Європи.

Американський музей Голокосту.

Пам'ятник загиблим євреям в Берліні

до існування. Багато з цих законів нав'язували політику „арізації“ – передачу єврейських промислових підприємств та майна у „арійське“ володіння, як правило, за копійчану ціну. Далі законодавство заборонило євреям, які вже не мали права працювати на державних підприємствах, застосовувати свої професійні знання у приватному секторі та шукало подальші шляхи витіснення євреїв із життя суспільства. Німецьке керівництво виключило єврейських дітей із німецьких шкіл. Євреї Німеччини втратили можливість мати водійські права та володіти автомобілями. На додаток до цього, закон вніс обмеження користування громадським транспортом. Євреї більше не допускалися до „німецьких“ театрів, кінотеатрів та концертних залів.

Події „Кришталевої ночі“ означали один із найважливіших поворотних моментів націонал-соціалістичної антисемітської політики. Історики відзначають, що після погрому здійснення антиєврейської політики стало інтенсивно концентруватися в руках СС. Більше того, пасивність, з якою німецьке населення віднеслося до погрому, стало сигналом для нацистського режиму, що означало готовність німецького суспільства до більш радикальних кроків. Нацистський режим розширив і вкоренив заходи, спрямовані на витіснення євреїв з німецької економіки та соціального життя на найближчі роки, поступово просуваючись до політики насильницької еміграції, а зрештою до реалізації плану „Німеччина „вільна від євреїв“ шляхом депортації всього єврейського населення „на схід“. Таким чином, „Кришталева ніч“ є істотним переломом у переслідуванні євреїв нацистською Німеччиною, кульмінацією якого стало прагнення до фізичного знищення всіх євреїв Європи.

„Невчений вчений” Яків Перельман

Він навчав всю країну, але професором йому стати не довелося. Все життя писав – а письменником не був.

Народний професор СРСР. Що означає народний професор? Офіційно такого звання немає, ніхто б не дав випускнику Лісового інституту, хоча б той і досяг великого успіху в навчанні, такий титул. У чому ж секрет? У талант непересічної людини, що подарувала нам „декретний час”, науково-фантастичний жанр, цікаву фізику, хімію, астрономію. Йдеться про Якова Ісидоровича Перельмана. Про його життя, яке так безглуздо і рано обірвалося в 1942 році в блокадному Ленінграді, можна писати романи. Зробимо ж спробу нагадати читачам про унікальну особистість.

Соломон-Яків Ісидорович Перельман народився 4 грудня (22 листопада за старим стилем) 1882 року у місті Білостоці Гродненської губернії Російської імперії (нині у Польщі), у єврейській сім'ї. Його батько Ісидор (Ісаак) Перельман працював рахівником, мати Генрієта Ісааківна Ерліх викладала у початкових класах. Рідний брат Йосип Ісидорович Перельман був прозаїком і драматургом, який писав російською мовою і на ідиш під псевдонімом Осип Димов. У сім'ї також зростали старший брат Герман (загинув у роки Другої світової війни в Німеччині), сестри Анна (загинула у блокадному Ленінграді) та Сора (Софія, Сося). Дядя (брат матері) – філософ та музичний критик Яків-Вольф Ісаакович Ерліх – входив у коло символістів, був близьким другом В.Я. Брюсова, В.В. Гіппіуса та А.М. Добролюбова.

Батько помер у вересні 1883, і матері довелося виховувати дітей самій. Вона зробила все, щоб діти здобули гідну освіту. З прекрасними знаннями математики, іноземної мови хлопчики вступили до місцевого реального училища. Воно славилось захопленими вчителями, їх запал передавався дітям. Яків любив свого вчителя з фізики А.А. Мазлумова. Жоден урок не обходився без практики, демонстрації фізичного експерименту, будив увагу, змушував шукати відповіді. Інший викладач – О.М. Бунимович, як і Мазлумов, випускник Санкт-Петербурзького університету, не проводив жодного уроку математики без головоломки, хитрої задачі, експерименту з числами.

Збереглася характеристика, яку начальник училища надав випускнику Якову Перельману. Там юнак названий „кращим за успіхом”, відзначався його розум – „вище, ніж у товаришів” та величезний обсяг прочитаної за роки навчання літератури, частіше наукову. Не забули наголосити і на характері: спокійний і тихий.

Мати переконала Якова поступати до Лісового інституту у Санкт-Петербурзі, там вже навчався старший син, підробляючи письменством. Вчитися було важко, але лише через матеріальні проблеми. Саме навчання приносило задоволення, і ось, в 1908 р. Яків Перельман стає дипломованим спеціалістом, вченим-лісівником. Його дипломна робота „Староросійський лісопилний завод. Його обладнання та робота” була рекомендована до поширення по країні для „практичного використання на місцях”.

Вищукувалася черга охочих взяти його на роботу. Якова бажали залишити на кафедрі інституту, пропонували посаду лісопорядника з великим окладом та будинком, чекали як „керівника дібровами”. Яків залишився вірним журналу „Природа і люди”, виданню про науку, мистецтво та літературу, з яким він співпрацював вже давно.

Перший гонорар, 7 карбованців, Яків отримав, будучи студентом реального училища. Щоправда, із захоплених шанувальників була лише мама, вона підтримала ідею написання нарисів в „Гродненських губернських відомостях”. Більше ніхто не знав, що під автором, який вказав літеру Я. П., ховається 16-річний учень, який порушив заборону училища про участь у будь-яких публічних справах.

Що ж змусило підлітка взятися за статтю? Нахабні навколонукові міркування деякого магістра Махіна, який посмів зробити сенсацію на осінніх „зіркопадах”, що почастішали, з передбаченням кінця світу. Паніки книжка не викликала, але приводом для розмов стала. Яків вирішує викрити брехуна. Близько двох місяців він витратив на вивчення астрономічних наукових праць, проаналізував повторюване природне явище, вирахував періодичність його появи. Потім у дос-

тупній, популярній формі з часткою іронії розповів читачам про „небесні феєрверки”.

Вже навчаючись в інституті Яків підробляє відповідальним секретарем журналу „Природа і люди”. Йому не потрібно шукати авторів, він сам пише ряд статей на наукові тематики доступною мовою. Роботи підписує по-різному. Журнал має велику популярність. Там уперше з'являються науково-фантастичні оповідання, цей термін запровадив Перельман, раніше ці поняття не змішували.

Як закип'ятити воду у паперовій коробці? Як виміряти ширину річки без човна? Яка ложка при розмішуванні цукру розчиниться швидше за рафінад? Може хтось із вчених хіміків, фізиків, математиків і може відразу відповісти на ці питання, але зрозуміло пояснити іншим – це рідкість.

Як можна досконально розбиратися у фізиці, хімії, математиці, астрономії, геометрії, мати дар письменника-фантаста, одночасно коригуючи чужі журнали та наукові праці? А ще він складає навчальні програми для міністерства освіти. Очевидно, Яків Перельман знав секрет збільшення доби, щоб все встигнути.

У 1915 році, будучи на відпочинку, Яків закохується в Анну Камінську і робить пропозицію.

1916 року Перельман бере участь у петроградській „особливій нараді з палива”. Зробивши ґрунтовні розрахунки, він пропонує пересунути стрілки годинника вперед. Це може сприяти економії пального, що було зроблено. Експеримент з переведення стрілок на годину вперед влітку і назад взимку довів правильний розрахунок Перельмана і був визнаний ефективним. З 1930 року на всій території СРСР встановили „декретний час” (поясний час плюс одна година – ред).

У 1918 році в СРСР було прийнято указ про перехід на єдину метричну систему. Нововведення було прийнято „в багнеті”, а Перельман вчасно випускає популярні брошури. Там у цікавій формі переводяться одні заходи в інші, а читач не нав'язливо, але вірно приходить до висновку про простоту використання нових одиниць виміру. Наприклад, проти сучасних заходів вимірювання об'єму – літра та мілілітра, воювали шкалик, чарка, штоф, відро, бочка та... прогнали.

Ім'я Перельмана в 30-х роках також пов'язують з розробкою першої в СРСР ракети проти градових хмар.

Навіть під час війни в блокадному Ленінграді він не перестав дарувати свій талант людям. Відмовившись залишити місто, Перельман читав лекції пораненим у госпіталах, розвідникам перед спецзавданнями: як орієнтуватися на незнайомій місцевості, точно визначити відстань без приладів, швидко запам'ятовувати великий обсяг інформації. Дружина працювала на шпиталі. У березні 1942 року великого Перельмана не стало. Трохи раніше взимку від виснаження померла і дружина Ганна.

Книги його і зараз поза конкуренцією, їх вивчають діти, як читали їхні батьки та діди. Скільки людей прийшли в науку завдяки Якову Перельману, скільки двієчників полюбили фізику чи математику та змінили своє ставлення до школи!

Люди по всій планеті 22 мовами читають про цікаві науки, а тиражі в 70-х роках досягали 13 мільйонів екземплярів.

Найвідоміша Якова Ісидоровича – „Цікава фізика”. Вперше вона побачила світ 1913 р. і з того часу перевидавалася понад 20 разів! І так майже будь-яка книжка цього неперевершеного майстра цікаво і доступно розповідати про різні науки. Його „Цікава алгебра” витримала 13 видань. „Цікава геометрія” та „Цікава астрономія” – по 11-ть. „Цікава арифметика” виходила 9 разів. „Цікава механіка” – 7.

Коли скрупульозні бібліографи підраховували, який же загальний тираж перельманівських книг, виданих тільки в СРСР, вийшла „астрономічна” цифра: понад 13 млн. екземплярів! Ця цифра набагато зростає, якщо врахувати й зарубіжні видання – у європейських країнах, Єгипті, Японії, Китаї.

Найзабутішою у післявоєнні роки роботою великого популяризатора стала „Міжпланетні подорожі”. Причому забутою

Зовсім несправедливо, адже саме вона викликала інтерес до космосу у тих, хто через роки запустив перший супутник, вивів людину в космос, надіслав автоматичні станції до інших планет...

Перша світова війна була у розпалі. І в цей важкий час, наприкінці літа 1915 р., у петербурзькому видавництві П.П. Соїкіна вийшла книга Перельмана „Міжпланетні подорожі”. Виглядала вона скромно. Тонка – об'ємом 100

сторінок. На обкладинці було зображено шматочок зоряного неба, але на його фоні – космічна ракета, що у світовому просторі. Неважко уявити, з яким подивом розкривали цю книгу тодішні читачі. Дивно, незвично звучали для них назви глав: „Боротьба з тяжінням”, „До зірок на ракеті”, „Життя на кораблі Всесвіту”. Заглядаючи далеко вперед, Перельман розповідав про перебування космонавтів на Місяці та Марсі: „У особливих непроникних костюмах, на зразок водолазних, майбутні Колумби Всесвіту, висадившись на планету, ризикнуть вийти з небесного корабля. Із запасом кисню в металевому ранці за плечима вони зможуть бро-дити ґрунтом невідомого світу, вести наукові спостереження, вив-чати його природу”. Подорожі Місяцем або Марсом, передбачав Перельман, відбуватимуться у спеціальних „автомобілях, привезених з собою”.

Було великим досягненням видати таку книгу у воєнний час. Вона мала успіх і захопила багатьох. Прочитавши її, сотні людей повірили в реальність майбутніх космічних польотів.

Минуло лише чотири роки, і знадобилося нове видання „Міжпланетних подорожей”. Але вдруге книга вийшла вже 1919 р., а недовзі, у тому, 1919 р., і третє. Через чотири роки з'явилося 4-те, а ще через рік – 5-те.

Шосте видання вийшло 1928-го р. У 1932 р. вийшло 7-ме видання „Міжпланетних подорожей” („знов перероблене та доповнене”). Наступного року – 8-е. Ще через рік – 9-те і, нарешті, у 1935-му – останнє, 10-те найдокладніше. У цьому, десятому, виданні вже можна зустріти імена тих, хто згодом стане творцями нашої ракетної техніки і відправить у політ перші космічні кораблі: Сергія Павловича Корольова, Валентина Петровича Глушко, Юрія Олександровича Победоносцева. За їхніми словами, у тому, що вони присвятили себе космонавтиці, велике значення мали і перельманівські „Міжпланетні подорожі”.

Напередодні Другої світової війни Яків Ісидорович закінчив підготовку нових видань „Цікавої фізики” та „Міжпланетних подорожей”. Війна перекреслила все. Перельману йшов 60-й рік. Евакуюватися з Ленінграда він та його дружина відмовилися. Анна Давидівна, лікар за фахом, почала працювати у шпиталі. Яків Ісидорович читав лекції на воєнних курсах. Коли в блокадному Ленінграді зупинилися трамваї, він змушений був ходити на лекції пішки через вулицю.

Сили танули. У середині січня 1942 р. від виснаження померла Анна Давидівна. Яків Ісидорович залишився один у замерзлій квартирі. Скло у вікнах було вибито, а порожні рами завішані ковдрами. Настав день, коли письменник вже не зміг підвестися з ліжка. Він помер 16 березня 1942 р. Так мученицькі завершилося життя видатного популяризатора науки, який долучив до знань мільйони людей. І до нього і після нього писалися науково-популярні книги. Популярні, але, на жаль, не цікаві. Перельман мав рідкісний дар дивуватися і дивувати інших. Ось чому його книгам судилося таке разуче довголіття.

Хельга БРАУН.

Насправді його ім'я, і ви це чудово знаєте, Ісаак, або, як люблять перекичувати імена американці, Айзек...

Зінгер народився в Піттстауні (штат Нью-Йорк) 27 жовтня 1811 року. Він був останнім дитиною Адама Зінгера (при народженні Рейзінгер) і його дружини Рут Бенсон. Про батьків Ісаака відомо мало; ґрунтуючись на його прізвищі, деякі вважають його єврейським іммігрантом з Німеччини, можливо з Пфальца. Мон-тажник Адам Рейзінгер емігрував разом із батьком, Іоною Валентином та Рут Бенсон до Америки в 1803 році. У них було вісім дітей: троє синів та п'ять дочок, старшу з яких звали Елізабет. Коли Ісаакові було 10 років, його батьки розлучилися. Адам Зінгер одружився повторно і переїхав до Ганнібалю, округу Освіго, штат Нью-Йорк. Ісаак не ладнав з мачухою. Одним із перших джерел його доходу була гра в театрі. В десять років він почав виходити на театральні підмостки, а в одинадцять грав короля Річарда...

Ось ви читали в 11 році про короля Річарда? А він його вже грав на сцені...

В дев'ятнадцять Ісаак одружився з Кетрін Марією Хейлі. І дружина швиденько народила йому

двох дітей...

У двадцять п'ять він почав зустрічатися з Мері Енн Спонслер, яка народила йому 10 дітей.

Що тут скажеш? Ну, любив Ісаак жінок з ім'ям Марія чи Мері... І дуже любив робити дітей...

З першою своєю дружиною він не розлучився, хоч і перестав з нею жити, але це і зрозуміло: у нього просто не було вільного часу через постійну роботу над збільшенням населення США. Дружина народжувала як кулемет, і нещасний Ісаак у віці 40 років змушений був відкрити бізнес імені себе.

У 49 років дев'ять років він раптом згадав, що не розлучився зі своєю першою дружиною, з якою він уже не жив 24 роки.

Він швиденько звинуватив її в зраді і розлучився... І одразу одружився з матір'ю своїх 10 дітей...

Минали роки. Цілих два... І багатодітна мати, Мері Енн, вигулюючи діток, помітила свого чоловіка Ісаака в екіпажі з іншою жінкою...

Ви будите сміятися, але її звали Мері Мак-Гоніал...

Потрібно помітити, що в той момент, коли Мері Енн побачила, що чоловік їй зраджує з Мері Мак-Гоніал, ця нова Мері вже встигла народити невгамовному Ісаакові п'ятьох дітей.

На вимогу Мері Енн Спонслер, Ісаак таки був заарештований за звинуваченням у двоєженстві...

Zinger...

А на суді з'ясувалося... ви сидите? так сядьте! що в Ісаака була ще одна сім'я: Мері Істуд Уотерс із Нижнього Манхеттена народила йому доньку...

Коротше, 18 дітей від різних...

Суд вирішив його випустити під заставу і він, природно, одразу ж сів на пароплав і чхнув до Англії... Усі багаті буратини втікають до Англії, традиція у них така... І за рік, у Лондоні, він вдало одружився... Цього разу не на Мері... А на Ізабеллі Бойер. Йому було на той час п'ятдесят два роки. Через 11 років він помер...

За цей час нова дружина встигла народити йому лише шістьох дітей. У спадок своїй останній дружині він залишив лише 22 млн. доларів і дві вілли.

Ішов 1875 рік... Але знаємо ми цього Ісаака не через це... Справа в тому, що в далекому 1850 році, мабуть через те, що діти народжувалися, а одягу на них не напасешся, він за десять днів, які реально перевернули світ, зробив три удосконалення до швейної машинки. Розташував човник горизонтально (завдяки цьому нитка перестала заплутуватися); запропонував столик-дошку для тканини та ніжку-тримач голки (це дозволило робити безперервний шов); забезпечив машину ногоною педаллю для приводу (можливість працювати з тканиною двома руками). І став випускати ці машинки під своїм прізвищем... Просто –

швейні машинки ЗІНГЕР... І після цього, світ вже став іншим...

Ісаак Зінгер був дбайливим батьком відразу 24-х дітей від своїх численних дружин.

Після його смерті в 1875 р. в різних кінцях світу з'явилося ще п'ятеро спадкоємців. Нащадки Зінгера оберталися у вищому світі: його син Паріс прославився романом зі знаменитою танцівницею Айседорою Дункан (подругою російського поета Сергія Єсеніна), яка народила йому сина Патріка...

А остання вдова Зінгера Ізабелл вважається прообразом статуї Свободи у Нью-Йорку.

До речі, відомі в СРСР швейні машини Подільського заводу насправді продукції заводу „Зінгер”. У 1902 році в Подільську запрацював завод, що випускав машини з русифікованим логотипом „Зінгер” (напис „Постачальник Двору Його Імператорської Величності”). Ці машини широко розходилися по Росії та експортувалися до Туреччини та на Балкани, до Персії, Японії та Китаю. До початку Першої світової війни завод щорічно випускав 600 тисяч машинок. Їх продавали безпосередньо у 3000 фірмових магазинів, а також за системою „товар поштою”. Зінгер лю-бав повторювати: „Для мене винахід не вартий і ламаного гроша. Гроші – ось що мене цікавить”. Стрімкий зліт компанії забезпечили знахідки у сфері маркетингу.

P.S. Ось про кого можна з упевненістю сказати: „А у вільний час я ще трішечки шитиму...”

Сергій КОВАЛИНСЬКИЙ.

Декілька фактів про свято Суккот

Згідно з єврейським законом (алахою), єврей може зробити сукку на спині верблюда. Сука заввишки понад 10 метрів вважається некошерною. Однак завширшки немає обмежень – сукка може покрити весь світ.

В Ізраїлі в релігійних районах можна зустріти химерну архітектуру балконів – їх будують драбинкою так, щоб над кожним балконом було відкрите небо. Таким чином кожен мешканець може побудувати кошерну сукку на своєму балконі.

Найголовніше в сукці – схах, спеціальне покриття сукці. У єврея в одній із кімнат будинку може бути зйомний дах. За потреби він може зняти дах і на його місце постелити схах. Таким чином він одночасно знаходиться вдома та в сукці.

Чи можна спати і виконувати заповідь? Так! Та людина, яка спить у сукці, виконує тим самим заповідь сидіти в сукці. Можна спати і водночас виконувати заповідь!

Незважаючи на те, що у всі свята є заповідь радіти, радість свята Суккот – особлива, ми повинні додавати радості ще більше.

<https://toldot.com>

Відрізана єврейська скибка

Серед жахів ХХ століття з його геноцидами, війнами та автократіями „гідне“ місце належить насильницькому переселенню цілих народів. Відразу спадають на думку сталінські операції над народами Криму та Кавказу, але, на жаль, вони були далеко не єдиними. Не першими і не останніми – адже не в минулому столітті це почалося, і не Сталін це вигадав. Але на відміну від інших злодіянь, історія яких губиться в глибині століть, у переселення народів є свій винахідник – асирійський цар Тиглатпаласар III.

Треба сказати, що від початку свого існування – а це з Х століття до н.е. – Новоасирійська імперія відрзнялася особливою жорстокістю по відношенню до народів, які сміли чинити їй хоч якийсь опір. Масові вбивства полонених, включаючи жінок і дітей, причому після витончених тортур і мук, знищення цілих міст і зручовальних систем стали основою завойовницьких успіхів ще асирійського царя Ашшурнацирапала II, до спадкоємців якого у всіх сенсах слова належав і Тиглатпаласар III. І асирійська армія для свого часу була добре організована і чудово озброєна. Ось як описував асирійського воїнів їхній великий сучасник – єврейський пророк Ісайя: „І не буде серед них жодного втомленого чи знемоглого. І не задрімає їхній воїн, і не засне. І не розв'яжуться пояс на стегнах його, і не порветься шнур його взуття. Стріли його – загострені, а всі луки його – натягнуті. Копита коней його кременю подібні, а колеса колісниць – як вихор“.

Але незабаром у Новоасирійській імперії почалися труднощі: здираючи шкіру і виключаючи очі полоненим, можна навести жах на всіх сусідів і підпорядкувати їх своїй волі, але досить важко на такій основі побудувати економічно ефективну систему. Цілі області залишалися спустошеними, і брати там данину виявлялося ні з кого. Тому в імперії почалися негаразди. І тут Тиглатпаласар III і вигадав: треба не знищувати населення на завойованих територіях, а переселити. Причому цілком. А на їхнє місце приводити своїх асирійців, з тих, хто переможніше і не витримують життя у столичних Вавилоні чи Ніневії. Таким чином, жодна частина імперії не залишається безлюдною – всюди хтось живе, працює і платить податки. Відірвані від свого коріння завойовані і вигнані народи виявляються куди слухнянішими.

Саме це у 722 році до н.е. і зробив асирійський цар Саргон II з населенням Північного Ізраїльського царства. Саме в той трагічний момент і зійшли в одну годину зі сцени світової історії знамениті десять втрачених Ізраїлевих колін. Сюжет цей описаний і в єврей-

ських хроніках, і в асирійських, та й загалом відомий кожній людині, що читає. Однак у теперішній час найкраще „помацати“ ті події нам дозволяє археологія.

У 1990-ті роки, в ході підготовки до прокладання нової магістралі всього за десять кілометрів на схід від аеропорту імені Бен-Гуріона, археологи виявили цікаве для себе містечко зване Тель-Хадід. Розкопки ще не завершено, але вже зараз можна сказати, що у VIII-VII століттях до н.е. тут було досить велике свого часу поселення. Вже розкопано великі будинки, а в них – чимало глиняних табличок. Одна з них, наприклад, повідомляє, що осіннім днем 698 до н.е. чоловік на ім'я Мардук-Бела-Усур купив поле в Ая-Шебіші, і за вавилонським звичаєм під час укладання угоди були присутні сім свідків. Глину в цих місцях, до речі, зовсім не так легко було дістати, як у Месопотамії, тому очевидно, що учасники угоди доклали чималих зусиль до того, щоб усе було, як у Вавилоні. Та й імена всіх учасників угоди явно неєврейські.

Табличку таку там знайшли далеко не одну, і на них – імена або вавилонські, або арамейські. Схожа ситуація склалася і на розкопках неподалік ізраїльського Гезера – це стародавнє місто асирійці спочатку зруйнували, а потім збудували заново. І в цьому новому, асирійському Гезері, знайдені таблички з 19 іменами, і тільки одне з них єврейське. Але примітно яке – Нетаньяху.

Куди поділися ці євреї з Гезера, Тель-Хадіда та інших місць? Не могли ж асирійці їх зовсім безслідно переселити. І що стало потім із тими вавилонянами, яких вони привели до захоплених ізраїльських міст?

Почнемо з того, що цар Саргон II не мав ще технічних можливостей Сталіна: переселені були, без сумніву, десятки тисяч, навіть сотні тисяч людей, але не 100% населення. Чимало жителів Північного Ізраїльського царства змогли втекти на південь – до Юдеї та Єрусалиму. І археологи знаходять безліч тому свідчень.

Однак ряду ізраїльтян, особливо з селян та простоліуду, вдалося залишитися на місці. І в єврейській хронології є чимало вказівок на те, що під асирійською окупацією в Північному царстві залишалися євреї – адже запрошували їх, згідно з біблійним текстом, через покоління юдейський цар Хізікігу святкувати Песах в Єрусалимі!

Тож переселенням із Месопотамії було з ким змішуватися. Особливо швидко це перемішування йшло в силу того, що ні в ізраїльтян, що залишилися, ні у вавилонян не було повноцінного керівництва – ні світського, ні релігійного, – чого, власне, асирійці

і домагалися.

Біблійна „Книга Царств“ розповідає, що переселенці з Месопотамії страждали від нападів левів і вирішили для захисту від них налагодити стосунки з божеством нової для них місцевості. Зadowolюючи їхнє прохання, асирійці у вигляді виключення дозволили одному з рабів повернутися з вигнання до колишнього Північного Ізраїльського царства, і під його керівництвом переселенці з Вавилону вибудували синкретичну релігію – у Бейт-Елі поклонялися Єдиному Б-гу, а у своїх селах – кожен своїм божествам, як сказано про це: „Народи ці шанували Г-спода, але служили своїм ідолам“. Саме так, згідно з канонічною версією, на світ і з'явилися самаритяни, що стало ім'ям загальним.

У самих самаритян, звичайно, інша версія свого походження. Згідно з їхньою традицією, чотири з десяти колін Ізраїлевих змогли чудовим чином уникнути вигнання, а самаритяни, відповідно, їхні нащадки. Ставлення класичного іудаїзму до самаритян спочатку було двояким – не визнавали прямо-таки як „своїх“, але і не вважали за інородців-язичників. Та й у Талмуді, через багато століть, са-маритяни будуть зараховані до окремої групи – начебто не євреї, але й не язичники.

Зараз самаритяни – крихітна громада в кілька сотень людей, які живуть частину в Шхемі в Самарії, а частину в Холоні. Але в перші століття нової ери, після падіння Юдеї, під натиском Риму і початку великого вигнання, самаритян у країні Ізраїлю було більше, ніж „класичних“ євреїв – рахунок їх йшов, можливо, на мільйони.

Примітно, що духовне керівництво цього народу, що вийшло в результаті перемішування, протягом багатьох століть залишалося єврейським. Та й самаритянський храм на горі Грїзім, виявлений під час розкопок і побудований майже одночасно з Єрусалимським Другим Храмом, виявився дуже на нього схожим. Що вже говорить про традиції: нехай в останні дві тисячі років самаритянські звичаї і стали відрізнятися від іудейських, але від вавилонських звичаїв у них не залишилося і сліду.

Новоасирійська імперія, як і всі наступні завойовники, переселяли народи з місця на місце, знищували їх і виробляли з залишків нові, прагнучи максимально стерти будь-які етнічні, культурні та релігійні особливості – адже керувати безліською масою набагато простіше. Але втішно бачити, як єврейські риси пробиваються крізь тисячоліття м'ясорубок та „плавильних котлів“ і залишаються живими. Тому що всі імперії обов'язково колись гинуть. А народи – не всі.

Меїр АНТОПОЛЬСЬКИЙ.

Як євреї мало не створили Ізраїль в Африці

Століттями євреї мріяли про власну державу. Часом ці мрії приймали найнеординарніші обриси. Як територію для єврейської держави, розглядалися будь-які, часом досить екзотичні пропозиції. Одна з подібних ідей ледь не розкопала сіоністський рух.

Сталося це на початку ХХ століття. У 1902 році один з лідерів сіоністського руху Теодор Герцль під час переговорів з банкіром Натаном Ротшильдом висловив ідею організації єврейської автономної на якихось землях, підконтрольних Британській короні. Близькій до британського політичному Ротшильд доніс цю думку потрібним людям, і невдовзі Герцль вже обговорював її з секретарем у справах колоній Чемберленом. Щоправда, поки дана ідея втілювалася в офіційну пропозицію від британського уряду, вона майже рік блукала по чиновницьких кабінетах.

У середині серпня 1903 сіоністському руху надійшла, нарешті, довгоочікувана пропозиція. Євреям пропонувалася ділянка землі на території нинішньої Кенії. У ті часи це була Британська Східна Африка, що мала назву Уганда. Щоправда, межі території не уточнювалися. Їх планувалося офіційно позначити лише після консультацій між представниками сіоністського руху та британських експертів. Сіоністська організація попередньо повинна була відправити в Уганду комісію для вивчення місця передбачуваної автономії, після чого результати її роботи передати для розгляду єврейському руху.

За задумом планувалося власне управління автономією, проте верхова влада перебувала б у британського уряду. Як завжди, пропозиція виглядала як допомога єврейському народу, що страждає від антисемітських проявів в Європі, в першу чергу в Росії, де набирала силу чорносотенний рух. Щоправда, у самій

Британії євреї також зазнавали утисків, проте це залишалося за кадром. Хоча варто зазначити, що в Британській імперії дискримінація євреїв була відносно стриманою.

Втім, набагато ймовірнішою є версія, що британському уряду була потрібна високопрофесійна робоча сила для економічного розвитку Східно-Африканського регіону. Другим важливим фактором була англо-бурська війна, що нещодавно закінчилася, після якої територію „чорної Африки“ вимагалася заселити слухняними і цивілізованими білими жителями, щоб саме на них „звалити“ всі питання протистояння з місцевими народностями.

Практично відразу ж після надходження офіційної пропозиції від британського уряду Герцль озвучив його на Шостому Сіоністському конгресі, який незабаром почався. Спочатку дискусійне питання організації на вільних землях єврейської автономії після доповіді Герцля викликало буквально шквал емоцій. Не допомогло навіть роз'яснення суті британського проєкту, що Уганда не вважатиметься для євреїв кінцевою станцією. Вона буде виключно проміжним етапом, якимось збірним пунктом на шляху до відродження держави Ізраїль на його споконвічних землях в Єрец-Ізраїля.

Є версія, що згода Герцля на пропозицію британського уряду була, як то кажуть, довгою грою. Лідер сіоністського руху сподівався зблизитися з істеблшментом імперії, встановити з її політиками тісні зв'язки, що в перспективі допомогло б просуванню ідеї організації повноцінної єврейської держави на історичних землях. Власне кажучи, він ні на йоту не відхилився від Базельської програми, прийнятої на Першому Сіоністському конгресі, де офіційно говорилось, що єврейська держава має бути виключно в Єрец-Ізраїлі.

Однак хоча Уганда і була прийнятна, як і будь-яка інша територія, озвучування цього плану на Шостому Сіоністському конгресі викликало бурю емоцій. Після запеклих дебатів більшість членів Виконавчого комітету, які представляли на конгресі Росію, заявили про свою незгоду з британською пропозицією, після чого залишили залу засідань. Щоправда, більшість делегатів, що залишилися, підтримали ідею Герцля. Підсумком дис-кусій стало формування спеціальної комісії, яка була відправлена до Уганди для оцінки перспектив створення там єврейської автономії.

Але це була лише тактична перемога Герцля. Його противники з Росії не заспокоїлися, і зібравши власну Харківську конференцію, створили угруповання „Сіоністи Сіону“, лідерами якого призначили євреїв-хасидів Іехієля Членова та Менахема Ушишкіна. Нове угруповання сформувало делегацію, яка вирушила на зустріч з Герцлем, щоб вимагати від нього зречення від плану Уганди. Лідер сіоністського руху спочатку відмовився зустрічатися із нею. Втім, пізніше, вже в неофіційній обстановці, поговорив з її представниками, переконуючи сіоністів з Росії, що ніяк не відмовляється від побудови держави в Єрец-Ізраїлі.

Промови Герцля були досить переконливими, причому настільки, що навіть критично налаштована делегація з Росії йому повірила. Це врятувало сіоністський рух від небажаного розколу. 11 квітня 1904 року відбулося засідання Виконавчого комітету, на якому конфліктуючі сторони офіційно примирилися. Але хоча офіційно примирення і було досягнуто, група відомих сіоністів все ж покинула організацію, створивши власний рух територіалістів.

На жаль, правила високої політики такі, що йі напрямком може дуже швидко змінювати свій вектор. Так вийшло й у цьому випадку. Поки євреї

лялися між собою, у британському уряді вже охолонули до власного плану, і він миттєво анулювався. Крім того, комісія, що їздила до Східної Африки, повернулася назад з висновком, що Уганда непридатна для розселення там євреїв. Негативні висновки її членів вирішили заслухати на Сьомому Сіоністському конгресі в липні 1905 року, проте сам Теодор Герцль до цього моменту не дожив. Його підвело серце, і лідер світового сіоністського руху раптово помер.

Враховуючи всі чинники, що склалися воедино, план створення єврейської автономії в Уганді закономірно був відкинтий. Делегати конгресу ухвалили резолюцію, яка свідчила, що національна єврейська держава утворюватиметься лише згідно з правилами Базельської програми виключно в Єрец-Ізраїлі. Подейкують, що і сам Герцль незадовго до своєї смерті заявив, що тільки в своїх історичних землях євреї по-справжньому знайдуть спокій.

Але що дивно. Питання з Угандою для євреїв виявилось ніби закритим, проте ідея ця залишилася існувати. Її підхопив Ізраїль Зангвілл під гаслом: „Земля без народу для народу без землі“. Декілька незадовго до своєї смерті заявив, що тільки в своїх історичних землях євреї по-справжньому знайдуть спокій. Але що дивно. Питання з Угандою для євреїв виявилось ніби закритим, проте ідея ця залишилася існувати. Її підхопив Ізраїль Зангвілл під гаслом: „Земля без народу для народу без землі“. Декілька незадовго до своєї смерті заявив, що тільки в своїх історичних землях євреї по-справжньому знайдуть спокій. Але що дивно. Питання з Угандою для євреїв виявилось ніби закритим, проте ідея ця залишилася існувати. Її підхопив Ізраїль Зангвілл під гаслом: „Земля без народу для народу без землі“. Декілька незадовго до своєї смерті заявив, що тільки в своїх історичних землях євреї по-справжньому знайдуть спокій.

Марина СЛІВІНА.

Хто такі сефарди

Для більшості людей, які не цікавляться єврейською тематикою, євреї – це єдиний народ, який лише за волею долі проживає в різних країнах.

Насправді це не повністю відповідає істині, тому що за два десятиліття, що пройшли після розгрому Юдеї римлянами, і вимушеного розселення євреїв по просторах імперії, серед них сформувалося кілька субетнічних груп. Одна з них – сефарди.

У вузькому значенні йдеться про тих євреїв, які жили на Піренейському півострові та їх нащадках. У ширшому сенсі до сефардів також включають тих євреїв, які слідували сефардському релігійному ритуалу. В цьому випадку в цю категорію потрапляють і ті євреї, предки яких, можливо, ніколи не були ні в Іспанії, ні в Португалії. Це вірно, наприклад, для єврейських громад Північної Африки (особливо Магриба), Балканського півострова та Італії. З іншого боку, в таких країнах, як Ірак та Іран, а також на Кавказі та в Середній Азії, де місцеві єврейські громади також наслідують сефардський ритуал, нащадків іспанських і португальських євреїв дуже мало або взагалі практично немає.

Саме поняття „сефарди“ походить від топоніма „Сфарад“. У давньоєврейській мові так називалася Іспанія. Відповідно всі юдеї, що осіли на Піренейському півострові в результаті міграції, спочатку в Римській імперії, а після її руйнування всередині Халіфату утворили якусь спільність, обмежену певними територіями. Слід зазначити, що на відміну від римлян мусуль- манське керівництво Халіфату цілком лояльно

ставилося до євреїв, через що цей період став іменуватися у сефардів Золотим століттям.

За століття, проведені на півострові, євреї склали нову побутову мову – ладино, створену з урахуванням латинської мови та її місцевих прислівників. Через деякий час європейська цивілізація знову почала повертатися на Піренейський півострів, і це виявилось моментом істини для євреїв. Християни, які прийшли на зміну мусульманам, зажадали від євреїв повного підпорядкування своїм вимогам. Ті ж, хто не погоджувався з ними, були змушені залишити півострів. Фактично завершення Реконкісти, що сталося в кінці 1492 року, стало моментом утворення єврейського сефардського субетносу.

Сотні тисяч євреїв, змушені шукати нових місць для проживання, почали масово переселятися. Хтось територію Північної Африки, хтось вирушив на схід, осідаючи на Середземноморських півостровах Апеннінському та Балканському, у Малій Азії та Палестині. Час-тина євреїв відбула на північ, поселяючись у південних регіонах Франції, Англії та Нідерландах. Інші переселенці, що особливо ви-рушили на північ африканського континенту, змішались з місцевими єврейськими громадами. Проте їхня спільна мова ладино не зникла, а лише розширила ареал застосування. Це стало особливо помітним після виходу на світову політичну арену Османської імперії.

Тоді ж почався Срібний вік сефардської культури. Турки-османи запросили сефардських євреїв для заселення територій

Південно-Східної Європи, де після поразки Візантії обезлюдніли міста.

Знаковим у цьому плані стали стародавні грецькі Салоніки, де єврейський прошарок аж до початку Другої світової війни становив понад половину від усієї кількості міського населення.

Але сефарди селилися не тільки в Європі. Вони селилися практично по всій території Османської імперії, тому зараз сефардського канону дотримуються середньоазіатські, перські, афганські, кавказькі та багато інших євреїв.

Після того як у 1948 році було відроджено державу Ізраїль, більша частина ладиномовних сефардів переселилася туди. Практично євреї всіх країн Азії та Північної Африки стали стікатися на історичну батьківщину. В Ізраїлі почався процес їх асиміляції з представниками інших субетнічних груп, і мова ладино поступово вимивалася з розмовної мови. Проте, повністю мовна культура сефардів не зникла. На базі сефардського канону вимови стародавньої єврейської мови в Ізраїлі став формуватися новий іврит. Для цього єврейські мовознавці просто дещо спростили правила вимови.

Проте історія сефардів не закінчилася. Їхні досить значні громади продовжують існувати на двох американських континентах. Не всі євреї покинули навіть мусульманські країни Північної Африки, хоча у світлі подій останніх десятиліть їх там не мало б залишитися.

У самому Ізраїлі багато євреїв-сефардів зберігають свій родовід і пишуться своїм походженням.

Марина СЛІВІНА.

Черкаські євреї

з книги Василя Борисовича Страшевича
„Черкаси за межами століть”

(Закінчення. Початок в номер № 6 (270))

Громадсько-політичне життя міста не обходилося без черкашан єврейської національності. З 40 членів Думи чверть склали євреї. Щоправда, для цього необхідно було мати нерухомого майна не менше тисячі рублів. Але при цьому значна кількість дрібних торговців і прикажчиків, «якраз самий найрухоміший, найбільш зацікавлений у стані місцевих міських справ елемент був усунутий від виборів (а в Черкасах, вважай на той час, налічувалося понад півтори тисячі торгових рундуків, магазинів, їдальень, хлібопекарень та інших дрібних підприємств, володарями яких – кожен другий-третій міщанин – єврейської національності). До того ж, «клас інтелігентних пра-цівників – вчителі, лікарі, юристи, чиновники – також були зовсім усунені від міського самоврядування, якщо вони не мають у місті нерухомості», хоч їх знання, досвід змогли б бути досить корисними при вирішенні різноманітних питань життя Черкас.

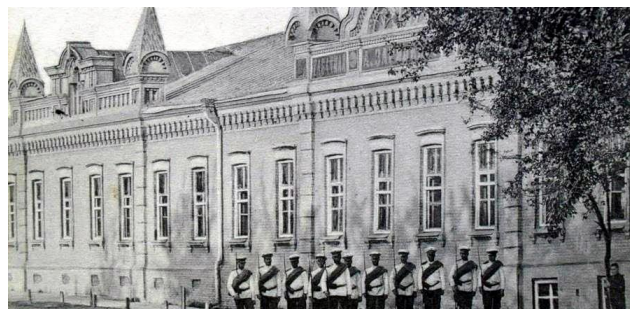
От і виходило, що майже на 40 тисяч жителів у 10-х роках ХХ століття в Черкасах нараховувалося всього 520 виборців, які обирали 40 гласних думців. Але й ця незначна кількість обраних, чверть з яких склали єврейські депутати, впливала на громадсько-політичне і господарське життя міста.

Скупі архівні відомості вже доносять до нас, що ще у 1868 році «депутатами від купців-євреїв обрано Берка Бена, Янка Митницького...», які допомагали у встановленні промисловості та культурного життя Черкас. З кожними виборами їх ставало усе більше. Наприклад, в останніх виборах до міської Думи, що відбулися 13 серпня 1917 року, обирали 54 депутати, з них від соціалістичного блоку партій, де були представлені РСДРП, партії есерів і Бунду – 14 депутатів, від єврейського соціалістичного блоку (об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, єврейської СДРП „Поалей-Ціон”) – 8, від демократичної групи євреїв – 2 та від єврейської сіоністської організації – 3 депутати. Вважай, понад 40 відсотків депутатів були єврейської національності.

Вже на початку століття, з утворенням різних політичних партій, черкаські євреї були членами їх місцевих осередків. Особливо багато їх перебувало в Бунді, РСДРП, Єврейській соціал-демократичній робітничій партії „Поалей-Ціон”, партіях „Соціалісти-сіоністи”, „Цейре-Ціон”, „Бней-Брит” та в багатьох інших лівого та правого центрального спрямування. Багато черкаських євреїв брали участь у трьох революціях 1905-1917 років, в кривавих подіях братовбивчої громадянської війни, були активними у відбудовчий період встановлення радянської влади в Україні.

В Черкасах народився і виріс один з учасників боротьби за владу Рад, діяч більшовицької партії Мойсей Соломонович Урицький (1873-1918). Виходець з єврейської купецької сім'ї, він з юнацьких років став на шлях боротьби з капіталістичним свавіллям, за свободу і рівноправність народів царської Росії. М.С. Урицький не раз приїздив до Черкас для налагодження зв'язку та створення партійних осередків.

Значну роботу щодо організації черкаських робітників на революційну боротьбу у 1904-1905 роках проводив колегар тютюнової фабрики Зарицького більшовик Борис Онисимович Ройзенман (1878-1938), член партії з 1902 року та інші.

Тютюнова фабрика Зарицького

В Черкасах розшарування серед єврейського населення було значним. Десяти відсоткам панівної верхівки, яким належали підприємства, що приносили значний прибуток, мали розкішні особняки, виїзди, а то й перші автомобілі, протистояла значна частина так званої творчої інтелігенції та обслуги в промислово-торговій сфері. Понад 40 відсотків міщан складали бідні, багатодітні сім'ї ремісників, які ледве зводили кінці з кінцями.

В місті серед купців першої – третьої гільдії понад третину були євреї. Наприклад, тільки у 1917 році налічувалося 62 купці першої та 11 другої гільдій, серед них такі підприємці як І.Г. Вайсбурд, І.А. Грінблат, М.М. Цейтлін, Й.Н. Лев, Н.Г. Верлінський, Белахов, Мединський, Летичевський та інші, які тримали лісопилні заводи, харчові підприємства, доходні будинки, магазини тощо, маючи значний зиск з них.

Проте, приналежність до єврейства не завадило їх однопле-

мінникам виступати під час страйків проти підприємців-євреїв, проти соціальної несправедливості з економічними вимогами, добиваючись скорочення робочого часу, збільшення заробітної плати, поліпшення побутових умов тощо. Так, у 1905 році на ряді черкаських підприємств – тютюнової фабрики купця Зарицького, на млинах Березинського, Голодця і Грінблата, цвяховому заводі Циммермана і Швайгута та інших – відбувалися страйки, в яких робітники добилися значних поступок. Поруч з українськими, російськими, польськими робітниками, які мешкали в Черкасах, в страйках активну участь брали і робітники єврейської національності. Солідарні дії представників робочого класу приносили свої наслідки.

Водночас це не завадило контрреволюційній чорносотенній банді місцевих монархістів з метою відвернути увагу трудящих від революційної боротьби та розпалити національну ворожнечу в червні 1905 року вчинити в Черкасах єврейський погром. П'яні, озброєні громили нахабно вривалися в єврейські помешкання і трощили все, що підверталося їм під руку, вбивали й калічили єврейських міщан, незважаючи багатий чи бідний він, головне, щоб був єврей.

Особливо трагічним для черкасців став травень 1919 року, коли кривавий антибільшовицький отаман Григор'єв з численною бандою увірвався в Черкаси і вчинив жорстоку розправу над населенням. Оскаженілі бандити протягом трьох днів грабували і вбивали міщан. Жертвою цього кривавого погрому стало близько трьох тисяч черкасців, головним чином єврейського населення – чоловіків, жінок, старих і дітей. Це були страшливі дні. В кожній єврейській сім'ї були вбиті і поранені, деякі повтікали в навколишні села і ліси, де переховувалися. Прикро, але григор'євцям у вчиненні злочину допомагали місцеві монархісти та гімназисти старших класів.

Лише успішні бойові дії червоноармійських загонів разом з екіпажами кораблів Дніпровської військової флотилії після наступальних боїв 21 травня 1919 року звільнили Черкаси від григор'євського охвістя. Жаклива картина відкрилася перед ними. Замість радості визволення, довелося оплакувати забитих. На черкаських цвинтарях з'явилися нові братські могили.

Понад два тижні Черкаси жили в жалобі і тузі за загиблими, знаходячи їхні останки в різних місцях й ховаючи на цвинтарях. 4 червня 1919 року місцева газета надрукувала співчуття Черкаської організації єврейського Союзу робітничої молоді сім'ям трагічно забитих григор'євцями в криваві дні 16-20 травня. Серед них були імена перших активістів Союзу Яна Вишневецького, Йосипа Мендельзона, Самуїла Златопольського, Арона Вербицького, Аврама Співаковського, Яна Полонського, Меєра Перкуса, Хаїма Гальперина, Аврума Богуславського, Рубінштейна, Шеняцького та багатьох інших.

Знайшли останній спокій на Кривавіському цвинтарі (куди в 60-х роках перенесли останки забитих у серпні-вересні 1919 році у боях з денікінцями) перші радянські чекісти і працівники черкаських установ. Серед них – чекіст Ілля Шакур, лікар Михайло Барський, червоноармієць Ісаак Базиліанський та інші.

Сотні дітей із загиблих єврейських сімей залишилися без притулку. Їх забирали на виховання сім'ї подільських та митницьких міщан, хоч і для них зайвий чужий рот ставав на заваді, відбивався на сімейному бюджеті.

Прихилили їх у себе і сім'ї старовірів та розкольників, хоч це й забороняли їх релігійні канони.

Моя мати, Марфа Архипівна, розповідала, що єврейську сім'ю – жінку з двома дітьми-однопітками, яка чудом збереглася після погрому григор'євців, у той час, як інших родичів розстріляли, – її батько, Петрушин Архип Кузьмич, прихистив у себе вдома. Під час одного з білогвардійських погромів наприкінці серпня 1919 року, коли моя мати з подругами й єврейськими дівчатами гралася на вулиці (а мешкали тоді по Дніпровському шосе), круками на конях налетіли козаки. Мати єврейських дівчат вибігла на вулицю, кличучи їх, щоб забрати дітей у двір, але один з козаків помітив жінку, наскочив і вдарив її шаблемою. Залита кров'ю жінка тут же померла. А єврейські дівчата ще довго залишалися в сім'ї свого діда Петрушина, поки не відновилася радянська влада і дітей не забрали в притулок.

У Черкасах, на початку 20-х років було п'ять-шість дитячих будинків для дітей-сиріт, в основному з єврейських родин, батьки яких загинули або померли під час двох війн та різних бандитських нальотів на місто та повіт. Діти завжди були під опікунським наглядом, одягнені і взуті, незважаючи на суспільні негаразди та голод у країні.

Єврейська торгова школа для бідних

На початку ХХ століття черкаська міська єврейська громада була однією з найкращих не тільки у своєму каганаті, а й навіть у Київській губернії до якої відносилося наше місто. Знаючи, що вони занадто самотні в „межі осіпості” і ніхто, як кажуть, не простягне руку допомоги, громада сподівалася лише на свої можливості. А вони були, і не мали в матеріальному відношенні того часу: більшість промислових підприємств, магазинів, лавок, „харчевень” була зосереджена в руках єврейських підприємців і купців, які „правили бал” у місті і могли дозволити багато чого для своїх земляків-соплеменників.

Громада мала власні дошкільні та шкільні установи і навіть чоловічу та жіночу гімназії, лікарню, утримувала дитячий притулок і богадільню для літніх людей. У її віданні були також кілька підприємств харчової промисловості, бойня, синагоги. Головним джерелом для утримання такого громіздкого господарства стали коробочний збір (внески в Цдаку – ред.) і добровільні пожертви членів громади, головним чином, підприємців і купців. Незначні кошти виділяла і міська Дума.

Єврейська громада Черкас завжди опікувалася літніми людьми, для яких було створено богадільню. Діти-сироти перебували або у дитячому притулку, або ж їх забирали до себе на виховання багаті родини.

Відчутну матеріальну допомогу міській громаді надавало також Товариство допомоги бідним євреям, яке очолював власник найбільшої на півдні України Черкаської тютюнової фабрики, купець першої гільдії А.А. Зарицький. Тому й не дивно, що у повітових Черкасах серед єврейського населення не було жебраків, тим паче серед дітей.

А ще для дітей бідної частини єврейської громади вирішено було збудувати торгову школу. Під її забудову міська Дума виділила „пустопорожню” землю над урвищем рогу Нижне-Смілянського узвозу та Верх-Горова вулиці за номером 29. (нині – перехрестя вул. Смілянська та Верхне-Горова – ред.).

Крім громади, кошти на будівництво торгової школи виділяли євреї-купці та підприємці.

„Це – гніздо бідної єврейської молоді, – згадує черкаський краєзнавець тих років С.С. Нехорошее, – з якого випитали досить оперені, здібні до життя, пристосовані до праці молодята. В торгівій школі, в основному, вчилися діти-сироти. Єврейська громада не залишила їх у біді...”

Спорудження будинку торгової школи почалося в 1909 році і тривало понад рік. З точки зору архітектурної спадщини він не являє особливої цінності, але може слугувати пам'яткою архітектури початку ХХ століття як зразок побудови спеціальних шкільних закладів того часу. Зодчий цього будинку невідомий, а от зводили його звичайні черкаські муляри.

До торгової школи приймали єврейських юнаків п'ятнадцяти – шістнадцяти років, які закінчили чотирирічний хедер і знали перші премудрості математичних знань, письма, фізики, хімії тощо.

У цій школі готували прикажчиків для торгових лавок, магазинів і складів, а також продавців, бухгалтерів, рахівників та працівників інших спеціальностей. А головне – хлопці завжди були нагодовані, мали свою уніформу, яку громада купувала для кожного слухача, і після двох років навчання отримували посвідчення торгового працівника. Всіх випускників школи забирали до себе на роботу власники численних магазинів та підприємств.

Торгова школа для бідних з єврейської громади проіснувала в Черкасах майже десять років. Після цього її приміщення віддали жіночій торгівій школі, а потім в ньому розміщувалися різні радянські установи. Саму ж школу передали єврейській ремісничій школі по Олександрівському бульвару (нині – бульвар Тараса Шевченка), де нині знаходиться приміщення флотилії юних моряків і річковиків.

Перед і після Другої світової війни в цьому будинку була зооветеринарна лабораторія, спочатку міська, а після утворення Черкаської області – обласна.

В роки незалежності України будинок колишньої єврейської школи для бідних придбав за безцінь черкаський підприємець, де облаштував житло, а частину приміщень віддав під магазин, кафе та інші установи. А зараз тут – „Еко-лавка”.

Василь СТРАШЕВИЧ, краєзнавець,
стаття була опублікована
в газеті „Нерухомість Черкащини”,
№4, 20 лютого 2003 року.

Проект „ТУРБОТА ПОКОЛІНЬ – ХЭСЭД ДОРОТ” було створено та працює за підтримкою „Джойнт” (JDC) – провідною єврейською міжнародною гуманітарною організацією, яка понад 30-ти років допомагає нужденним євреям і розвиває єврейське життя у країнах колишнього Радянського Союзу. Детальну інформацію про JDC ви знайдете на сайті: www.JDC.org

Сайт ЧОБЕФ „Хесед-Дорот”.

Сторінка ЧОБЕФ „Хесед-Дорот” в мережі Фейсбук.

Соціальні послуги для підопічних (жертв нацизму) ЧОБЕФ „Хесед-Дорот” надаються за підтримки гранту від „Конференції з матеріальних претензій єврейського населення до уряду Німеччини”.

9 786177 233670

Газета „Разом-Інейнем”. Засновник – Черкаський обласний благодійний єврейський фонд „Турбота покоління – Хесед Дорот”.

Ідентифікатор медіа – R30-03581.

Адреса редакції: 18010, Черкаси, вул. Богдана Хмельницького, 66.

☎ (0472)37-70-79, 54-41-48; 54-43-11.

e-mail: inejnem20@gmail.com <http://hesed-dorot.ck.ua>

Надруковано в м. Чернобай. Наклад 800 прим. Розповсюджується безкоштовно.

Підписний індекс 90781..

Наші спонсори: Єврейська Федерація Великий МетроВест Нью-Джерсі та Міжнародна громадська організація Центр „Джойнт”.

Прохання поводитися з цим виданням акуратно – в ньому є слова Тори.